

QODIRJON ERGASHEV,

*O‘zR FA O‘zbek tili, adabiyoti va folklori instituti,
filologiya fanlari doktori*

XVII-XVIII ASRLAR TAZKIRACHILIGI XUSUSIYATLARI

(Mutribiyning “Tazkirat ush-shuaro”si misolida)

Annotasiya. Maqolada XVII–XVIII asrlar tazkirachiligi xususiyatlari Mutribiyning “Tazkirat ush-shuaro” asari misolida ko‘rib chiqilgan. Muallif tazkiraning tuzilishi, undagi ma‘lumotlarning xarakteri va joylashtirilishi, tazkira geografiyasi kabi masalalarga e‘tibor qaratadi, tazkirachilikda davr adabiyotiga xos xususiyatlarning aks etishi, tazkirachilik an‘analarining saqlanishi va rivojlantirilishini yoritadi.

Kalit so‘zlar: adabiy tazkirachilik, agiografik tazkirachilik, tuzilish, iyerarxiya, “Tasmiya”, “Ism”, ma‘lumotlar, tazkira geografiyasi, ijodkorlar, davr adabiyoti, adabiy hayot, an‘analar.

Abstract. The article examines the characteristics of the 17th–18th century tazkira writing using Mutribi’s work “Tazkirat ush-shuaro” as an example. The author focuses on issues such as the structure of the tazkira, the nature and arrangement of the information within it, and the geography of the tazkira; it highlights the reflection of the era’s literary characteristics in tazkira writing, as well as the preservation and development of tazkira traditions.

Keywords: literary tazkira writing, hagiographic tazkira writing, structure, hierarchy, “Tasmiya”, “Ism”, data, tazkira geography, creators, literature of the period, literary life, traditions.

Tazkira sharq adabiyotida o‘ziga xos o‘rin tutuvchi janrlardan biri hisoblanadi. Mazkur janrning uzoq asrlik taraqqiyoti davomida unda ikki asosiy yo‘nalish shakllangan: adabiy tazkirachilik va agiografik tazkirachilik. Turli davrlarda yaratilgan adabiy tazkiralalar shoirlar va adiblar, ularning ijodi haqidagi ma‘lumotlarni o‘z ichiga olsa va adabiyot tarixini yoritishda muhim manbalar hisoblansa, agiografik tazkiralarning asosiy mazmunini din va tasavvuf arboblari biografiyasi, ularning diniy-tasavvufiy hayoti, qarashlari, silsilasi, karomatlari, asarlari haqidagi ma‘lumotlar tashkil etadi. Adabiy tazkirachilikning dastlabki namunalari Abu Tohir Xotuniyning (X asr oxiri – XI asrning ikkinchi yarmi) “Manoqib ush-shuaro” hamda Nuriddin Muhammad Avfiyning (1172 – 1233) “Lubob ul-albob” asarlari edi. Agiografik tazkiralarning mashhur namunalari sifatida Farididdin Attorning “Tazkirat ul-avliyo”, Abu Abdurahmon Sullamiyning, “Tabaqot us-so‘fiya”, Abdurahmon Jomiyning “Nafahot ul– uns”, Alisher Navoiyning “Nasoyim ul-muhabbat” asarlarini tilga olish mumkin. Adabiy tazkirachilik tarixida XV – XVI asrlar muhim o‘rin tutadi. Bu davrda Davlatshoh Samarqandiyning “Tazkirat ush-shuaro”, Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois”, Som Mirzo Safaviyning “Tuhfayi Somiy”, Hasanxo‘ja Nisoriyning “Muzakkir ul-ahbob” tazkiralari yaratildi. Ular orasida Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois”i alohida o‘rin tutadi. Tazkiraning o‘zbek tilida yozilgani, muallifning zamondoshlari bo‘lgan shoirlar va ijodkorlarga bag‘ishlangani, unda o‘sha davr adabiy hayotining to‘liq manzarasi o‘z aksini topgani, materiallarning joylashtirilish tartibi, ma‘lumotlarning ishonchiligi kabi

xususiyatlar uning uning o'ziga xosligi va ilmiy ahamiyatini belgilaydi va "Majolis un-nafois"ga o'zbek va fors-tojik adabiyoti tarixi bo'yicha qimmatli manba sifatida qarash imkonini beradi. "Majolis un-nafois" tazkirachilikning keyingi taraqqiyotiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Tazkirachilik an'analari XVII-XVIII asrlarda ham davom etdi. Mutribiyning "Tazkirat ush-shuaro", "Nushayi zeboyi Jahongiriy", Malehoning "Muzakkir ul-ahbob", Mulla Sodiq Samarqandiyning "Riyoz ush-shuaro", Qulbobo ko'kaltosh tazkiralari ushbu asrlarda yaratildi. Bulardan "Riyoz ush-shuaro" va Qulbobo ko'kaltosh tazkirasini hozirga qadar topilmagan. Mutribiyning ikki tazkirasini va Maleho asari bizgacha yetib kelgan va ilmiy muomalaga kiritilgan.

Mutribiyning "Tazkirat ush-shuaro" asari 1604-yilda yozib tamomlangan. Tazkira XVI asrning ikkinchi yarmida va XVII asrning boshlarida ijod qilgan 320 dan ortiq shoirlar, adiblar haqidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Mutribiy muqaddimada ushbu kitobni yozishdan ko'zda tutgan ikki asosiy maqsadini alohida ta'kidlab ko'rsatadi. Ularning birinchisi o'z zamondoshlari bo'lgan shoirlar va ijodkorlarning nomlarini tazkiraga kiritib abadiylashtirish bo'lsa, ikkinchisi sharq adabiyotida mavjud bo'lgan, Davlatshoh Samarqandiy, Alisher Navoiy, Hasanxoja Nisoriylar tomonidan rivojlantirilgan tazkirachilik an'anasini davom ettirish edi. Bu haqda muallif shunday yozadi: "Har asrda fozillardan bittasi zamondosh shoirlar ismlarini bir tasnif doirasiga kiritib, biron asarni yodgor qoldiradilar. Shunday e'tiborli kitoblardan biri Davlatshoh Samarqandiy tazkirasini bo'lib, undan keyingisi alisiyratlik amir kabir Alisherning "Majolis un-nafois" asaridir. Yana bittasi ollohning rahmat dengiziga g'arq maxdumimiz va ustozimiz hazrat Hasanxoja Nisoriyning "Muzakkiri ahbob" nomli oliy bayonli kitobi turur. Yaxshilarga va yaxshi ishga ergashmoq savobli ish. Shul sabab bu gunohlarga to'la banda imkon doirasida zamondosh shoirlarning atoqli otlarini bitik qaydiga kiritmoqqa urinib... bir kitob yaratdim" [1: 12-13].

Tazkiralari haqida so'z ketganda, eng avvalo, ularning tuzilishiga to'xtalib o'tish lozim bo'ladi, zero, har bir tazkiraning o'ziga xosligi unda materialning o'quvchilar diqqatiga qay tartibda taqdim etilishida ko'rinadi. Mutribiy tazkirasini bu borada ajralib turadi. Tazkirada materiallar, ma'lumotlar shoirlarning taxalluslarining qaysi harfdan boshlanishiga qarab alifbo tartibida joylashtirilgan. Kitobdan "Alifbo" deb atalgan asosiy qismdan oldin muqaddima xarakteridagi qism o'rin olgan. Muallif uni "Tasmiya" deb atagan. Bu qism hukmdorlarga bag'ishlangan, ya'ni Mutribiy tazkirasini professional shoirlar zikri bilan boshlanmaydi. Muallif "Tasmiya"da zikr etilgan hukmdor ijodkorlarni uchga bo'ladi: o'zi ko'rgan va xizmatlarini qilgan podshohlar; ko'rgan, lekin xizmatida bo'lmagan podshohlar; umuman, ko'rmagan, ta'riflarini boshqalardan eshitgan podshohlar. Adabiy tazkiralarni hukmdor ijodkorlar zikri bilan boshlash tazkiranavislikda yangilik emas. Biz tazkirachilikning ilk namunalaridan bo'lgan Muhammad Avfiyning "Lubob ul-albob" asarida ham shu holni ko'rishimiz mumkin. Mazkur tazkiraning adabiyotshunoslikning umumiy va nazariy masalalariga bag'ishlangan muqaddima xarakteridagi to'rt bobi tugagandan so'ng asosiy qism, ya'ni shoirlar zikri keladi va u "Sultonlar, amirlar va shohlarning go'zal she'rlari haqida" deb ataluvchi bob bilan boshlanadi. Keyingi, oltinchi bob "Vazirlar, sadrlar va kuzotlarning chiroyli she'rlari", yettinchi bob "Imomlar, ulamolar, raislarning latif she'rlari" deb ataladi. Professional shoirlar zikri esa 8-bobdan boshlangan. Bunda ham ular sulolalarning yoki shohlarning hukmronlik davriga qarab guruhlashtiriladi "Oli Tohir, Oli Lays, Oli Somon shoirlari", "Oli Saljuqdan Sulton Sa'id davrigacha bo'lgan shoirlar", "Sulton Sanjar davridan ushbu asrgacha bo'lgan shoirlar" kabi boblarga bo'linadi [2: 28-39].

Ijodkorlarga oid ma'lumotlarni ularning ijtimoiy iyerarxiyadagi o'rni va mavqeyiga qarab joylashtirish tamoyili Nisoriy tazkirasiga ham xos. "Muzakkiri ahbob"ning dastlabki boblari she'riy ijod bilan shug'ullangan o'zbek, chig'atoy, chingiziy hukmdorlar zikriga bag'ishlanadi [3:17-68]. Bundan tashqari, marhum adabiyotshunos Ismoil Bekjon to'g'ri ko'rsatib o'tganidek, "Nisoriy har bir bobning birinchi fasli ma'lumotini biror vali yoki sayyidzoda, xojazoda, ular yo'q

o'rinda kamida qozi, amir va olimlar nomi bilan boshlaydi. Ulardan so'nggina boshqa ijtimoiy tabaqa vakillari keladi" [4:81]. Bu borada Alisher Navoiy tutgan yo'l diqqatga sazovor. U ham "Majolis un-nafois"da hukmdor ijodkorlarga maxsus boblar – majlislar bag'ishlagan [5:410-448]. Lekin tazkirada bu boblar asar boshida emas. Hukmdorlarga asarning yettinchi majlisida navbat keladi. Sakkizinchi majlis esa to'lasicha Sulton Husayn Boyqaro ijodiga bag'ishlangan.

"Tazkirat ush-shuaro"ning dastlabki bo'limida (muallif bu bo'limlarning har birini "Ism" deb ataydi) shayboniylar, temuriylar, ashtarxoniylar, boburiylar sulolalariga mansub hukmdorlarning hayotiga oid ma'lumotlar beriladi, ularning adabiyotga, she'riyatga munosabati, ijodi haqida so'z yuritiladi va she'rlaridan namunalar keltiriladi. Jumladan, bu qismlardan shayboniylardan Abdullaxon, Abdulmo'minxon, Abdullatifxon, Abdol Sulton, Bahodir Sulton, Muzaffar Sulton, Do'stum Sulton, Fo'lod Sulton, Sayyid Muhammad Sulton va boshqalar, ashtarxoniylardan Imomqulixon, Nodir Muhammad Sulton, temuriylardan Muhammad Zamon Badaxshiy, Bobur avlodlaridan Muhammad Hakim mirzo kabilarning zikri o'rin olgan. Ular orasida Abdullaxon haqidagi ma'lumotlar diqqatni tortadi. Ma'lumki, ushbu xon tarixda Ubaydullaxon vafotidan so'ng bo'linib ketgan shayboniylar davlatini qaytadan birlashtirgan, uning hududlarini kengaytirgan va qudratli davlat barpo etgan hukmdor, iste'dodli lashkarboshi sifatida qolgan. Shuningdek, uning o'z davrining ulkan bunyodkori bo'lgani ham ma'lum. Lekin Abdullaxonning ijodkor, bilimdon va fozil inson sifatidagi qiyofasi ko'pchilikka ma'lum emas. "Tazkirat ush-shuaro"da Abdullaxon zikrida uning "Xon" taxallusi bilan o'zbek va fors tillarida she'rlar yozgani haqida xabar beriladi va bir g'azali va bir bayti misol tariqasida keltiriladi. Asarning boshqa bir o'rnida Mutribiy xon bilan uchrashgan chog'ida xon uni adabiyot nazariyasi bo'yicha savolga tutgani haqida hikoya qiladi, xonning savollarini va o'zining javoblarini batafsil keltiradi. Bu savol-javob xonning keng dunyoqarashi va bilimidan dalolat beradi. Abdullaxonning tazkirada keltirilgan forsiy g'azali Samarqand shahri vasfiga bag'ishlangan va xonning yurtimizning bu qadimiy poytaxtiga bo'lgan mehrini ifoda etadi. Unda Samarqandning Juvozi Kog'az, Bog'i Maydon, Pushti Rasad singari joylari ta'riflanadi va shahar jannatga qiyos qilinadi. Misol tariqasida keltirilgan yana bir bayt o'zbek tilida bo'lib, Xonning turkiy she'riyatdagi mahoratini namoyish etadi.

Tazkiraning "Tasmiya" qismida keltirilgan ayrim hukmdor ijodkorlar haqidagi ma'lumotlar boshqa manbalarda uchramasligi bilan qimmatlidir.

"Tasmiya" nihoyasiga yetgach, "Alifbo" deb ataluvchi asosiy qism keladi. Dastlab, taxalluslari "alif" harfi bilan boshlanuvchi shoirlar, so'ngra "bo" harfi, "jim" harfi, "dol" harfi va shu tarzda alifbo bo'yicha boshqa ijodkorlar haqidagi ma'lumotlar hamda ular ijodidan namunalar beriladi. Jumladan, "alif" harfi bo'limi Aminiy taxallusli Abu Muhammad xoja Dahbediy zikri bilan boshlanadi va Axiy, yana bir Aminiy (qozi Muhammad Amin), Ashrafiy, Afzaliy, Ashkiy Samarqandiy, Asvadiy Buxoriy, Alfiy Shomiy va boshqa shoirlar zikri bilan davom ettiriladi. Bu bo'lim Aqdasiy zikri bilan nihoyasiga yetadi. "Bo" harfi Badriy taxallusli Fo'lodxoja bin Devonaxoja shayxulislom haqidagi ma'lumotlar bayoni bilan boshlanadi va jami 13 ta ijodkor zikrini o'z ichiga oladi. Boshqa harflarga oid bo'limlar ham o'z o'rnida joylashtirilgan.

Tazkiraning har bir harfga oid bo'limi o'z ichki tuzilishiga ham ega. Taxalluslari shu harf bilan boshlanuvchi shoirlar uchga bo'lib zikr etiladi: muallif ularni ko'rgan va xizmatlariga yetgan shoirlar; muallif ko'rgan, lekin xizmatlariga musharraf bo'lmagan shoirlar; muallif ko'rmagan. Namlari va she'rlarini boshqalardan eshitgan shoirlar. Ustozi Nisoriy singari Mutribiy ham o'z tazkirasida ijtimoiy iyerarxiya va subordinatsiyaga alohida e'tibor qaratadi va taxalluslari bir xil harflar bilan boshlanuvchi shoirlar zikrida ham, eng avvalo, jamiyatda yuqori mavqeni egallagan, nasl-nasabi baland, hukmdorlarga yaqin shaxslarni oldingi o'rinlarga qo'yadi. Ular orasida o'zbek urug'-qabila aristokratlari ham bor. E'tiborga loyiq jihati shundaki, tazkirada kam uchraydigan, adabiyotimiz tarixi uchun muhim bo'lgan o'zbekcha she'rlar ana shunday ijodkorlar qalamiga

tegishlidir. Jumladan, “Tazkirat ush-shuaro”da do‘rmon urug‘iga mansub Amir Do‘stvafobiy bin Hojimbey otaliqning o‘zbek tilida bitilgan ikki ruboiysi hamda toma urug‘i zodogonlaridan Mirzo Farhodning bir qit‘asi keltirilgan. Bu namunalar har ikki muallifning ham ona tilimizda badiiy yetuk she‘rlar yarata olgan ijodkorlar ekanidan dalolat berib turadi. Do‘stvafobiy qalamiga mansub birinchi ruboiyda chehrasi tobon bo‘lgan yor husnini nazzora qilgan oshiq ko‘ngillarning holati ta’sirchan misralarda tasvirlanadi:

*Chog‘ir ichibon gul ruxi tobon o‘ldi.
Bechoraye mustamandi hayron o‘ldi.
Mastona ko‘zida bu dam qildi nigoh.
Sad xastayi bechoraga darmon o‘ldi.*

Ikkinchi ruboiyning radifi o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi. Shoir “olib borur” iborasining jonli xalq tilidagi shakli – “opporur”ni radif sifatida qo‘llaydi. Ruboiyning ikkinchi baytida esa mazmun jononim, jon, jonim so‘zlarining qo‘llanishi tufayli yuzaga keladigan so‘z o‘yini yordamida ifodalanadi:

*Ko‘nglumni o‘shal sarvi xiromon opporur.
Ishqida ani g‘amzasi iymon opporur.
Jononimi agar maqsudi jon o‘lsa.
Men jon berayim, jonim agar jon opporur.[1:222]*

Mirzo Farhod qit‘asida ham so‘z o‘yini mavjudligini ko‘rish mumkin. Shoir bunda “qul”, “quli-quli” so‘zlaridan foydalangan:

*Ey, surohiyning turfa yori sen,
Quldur ozodalar sening mulingga.
Yo‘qtur haddim sening quling degali.
Qulman ixlos birla quli qulinga [1:462].*

Oddiy kishilarning, turli kasb va hunar egalarining ham adabiyotga, she‘riyatga qiziqishi katta bo‘lgan. “Tazkirat ush-shuaro”da zikr etilgan shoirlar orasida nonvoy Yormuhammad Hujumiy, kovush tikuvchi usta Holatiy Nasafiy, ko‘lagar (quduq qazuvchi) Tashtiy Buxoriy, oshpaz Tabxiy Balxiy, xattot Mulla Bobo Yo‘mliy, sahhof (kitob muqovalovchi) Yusuf Samarqandiy, tikuvchi Latifiy Jomabof Buxoriy, charmgar usta Shohidiy, kosib Tarkashiy Toshkandiy, chodir tikuvchi Davlatbek Qorako‘liy, qassob G‘ozi Qalandar kabilar bor.

Shu o‘rinda tazkiraning geografiyasiga ham to‘xtalib o‘tish joiz. Unda juda ulkan hududda yashab ijod qilgan shoirlar qamrab olingan. Ular orasida eng ko‘p sonlisi samarqandliklar va buxoroliklardir. Xuroson va Iroqdan bo‘lgan shoirlar ham ko‘pchilikni tashkil etadi. Balx, Kobul, Badaxshon, Hisor viloyatlariga mansub shoirlar soni ham anchagina salmoqli. Tazkirada kamchilikni tashkil etadigan guruh esa Xorazm viloyati va Farg‘ona vodiysiga mansub ijodkorlardir. Xorazmdan Rahimiy Xorazmiy, Sharafiddin Husayn Xorazmiy, vodiy viloyatlaridan Vajihiddin Axsikatiy, Uburiy Marg‘inoniy, Mehnatiy Marg‘inoniy, Mirzo Mahmud Siyoqiy, Doiy Andijoniy kabilar zikr etilgan xolos.

“Tazkirat ush-shuaro” o‘sha davr adabiy hayotining xususiyatlari haqida ham tasavvur beradi. Bunda, eng avvalo, shu narsa ko‘zga tashlanadiki, davr adabiyotining rivoji, adabiy hayotning jonlanishida hukmdor tabaqaning ma’rifatli vakillarining o‘rni va roli katta bo‘lgan. Ular adabiy

hayotning tashkilotchilari va homiylari bo'lganlar. Adabiy yig'inlar, suhbatlar, mushoiralar, she'riy musobaqalar xon va sultonlarning saroylarida, oliynasab kishilarning uylarida o'tkazilgan. Bu anjumanlarning ishtirokchilari bo'lgan ijodkorlar ular tomonidan taqdirlangan. Bularning barchasi ijodkorlar uchun moddiy va ma'naviy stimul bo'lib xizmat qilgan, xususan, yosh shoirlarning ijod olamiga kirib kelishlari hamda o'zlarini namoyon etishlari uchun imkon yaratgan. Tazkirada qator shoirlarning ma'rifatli hukmdorlar yoki boshqa oliymaqom shaxslarning homiyligi va g'amxo'rliqi tufayli ijodkor sifatida shakllangani, she'riyatda katta yutuqlarga erishgani haqida ma'lumotlar bor. Mutribiy Pirmuhammad Sulton bin Malik sulton zikrida uning ijodi haqida ma'lumot berish bilan bir qatorda adib va qalamkashlarga ko'rsatayotgan e'tibori haqida ham yozadi hamda o'sha paytda o'z iste'dodi bilan ko'pchilikning tiliga tushgan Mavlono Nozimiy ijodining kamol topishida mazkur sultonning xizmati katta ekanini ta'kidlaydi: "Saltanatpanoh hazrat Pirmuhammad Sultonning olim-u fozil va shoirlarga nisbatan e'tibor va hurmati cheksizdir. Va aytib o'tish lozimki, chiroyli nomi zikrini hali o'rni bilan kitobimiz davomida bayon etmoqchi ekanimiz muqarrar xusha'blardan biri va so'z san'ati piri Mavlono Nozimiy shu kunlarda ul saltanatpanoh sulton rioyati tufayli... yangi oyga o'xshab, hammaning diqqatini o'ziga qaratish darajasiga yetgan va ijoddagi do'st-yoronlaridan o'zib ketganlar".

Tazkirada mazkur davrda adabiy an'analarning saqlanishi va rivojlantirilishi bilan bog'liq ma'lumotlar ham o'z aksini topgan. Ko'p hollarda homiylar adabiy majlislar qatnashchilariga oldin o'tgan shoirlarning mashhur asarlariga tatabbu' bitishni taklif qilganlar. Masalan, Sulton Sa'idxon (Ko'chkunchixonning o'g'li) shoirlarga Osafiyning quyidagi mashhur bayt bilan bog'lanuvchi g'azaliga tatabbu' qilishni buyurgan:

*Narext durdi may va muhtasib zi dayr guzasht,
Rasida bud baloye vale baxayr guzasht.*

Mazmuni: Muhtasib mayxonadan o'tdi-yu may quyqumini to'kib tashlamadi. Bir balo kelgan edi, lekin yaxshilik bilan o'tdi.

Javob yozganlar orasida ko'p adiblar, jumladan, mashhur shoir Mushfiqiy ham bo'lgan. G'oliblik esa samarqandlik shoir Boqiy Kaffoshga nasib etgan. Uning g'azali quyidagi bayt bilan boshlanadi:

*Sabo zi kuyi tu jonam ba rasmi sayr guzasht.
Z-rashk jon ba lab omad maroki g'ayr guzasht.*

Mazmuni:

Jonim, sabo ko'changdan sayr rasmi bilan o'tdi, rashkdan jon og'zimga keldi, chunki begona o'tdi.

Kaffosh she'rining eng yaxshi javob deb topilganini asoslar ekan, Mutribiy fozillar uning bir bayti nafaqat javob yozgan shoirlarning she'rlaridan, balki Osafiyning baytidan ham yaxshi chiqqan, deb hisoblaganliklarini aytadi. Ularning fikricha, bu quyidagi baytdir:

*Ba yuzu boz guzashtu az on shudem xushdil.
Ki shohi man chu Sulaymon ba vahshu tayr guzasht.*

Mazmuni: Tozi-yu lochin bilan o'tdi, shundan men sevindim, chunki shohim Sulaymon kabi hayvonu qush bilan o'tdi.

"Bu baytdagi "vahshu tayr" so'zlarining ishlatilishini, – deb yozadi Mutribiy, – fozillarimiz Xoja Osafiy baytidagi "vahshu tayr"dan ko'ra yaxshiroq bo'lgan, deb topishdi".

Oldingi asrlardagi kabi bu davrda ham masnu' she'rga qiziqish katta bo'lgan. Mutribiy bunga ko'plab shoirlar ijodidan misol keltiradi. Ashrafiy zikrida uning Abullaxonning Xurosonga yurish qilib. Hirotni egallagani munosabati bilan masnu'-tarix bitgani qayd etiladi. Ushbu masnu' she'rning o'ziga xosligi va shoir mahorati haqida u shunday yozadi: "Bu asar o'n baytni o'z ichiga olar va g'azalning qizil rangda yozilgan ruknlaridan har birida mazkur viloyat fathi sanasini bildiruvchi bittadan to'liq tarix kelgan bo'lib, ruknlarni bir-biriga biriktirish natijasida esa yana boshqa ko'pgina baytlar hosil qilish mumkin edi".

Tazkira muallifi shoirlar ijodi haqida so'z yuritar ekan, she'rlarning badiiyati bilan bir qatorda g'oya va mazmuniga ham e'tibor beradi. U adabiyotni abadiyatga yo'l ochuvchi, insonni ulug'lovchi, uning nomining hamda qilgan ishlarining asrlar davomida unutilmasligiga xizmat qiluvchi vosita sifatida qaraydi hamda o'z asarida odamlarni ezgulikka undovchi, jahonda yaxshi nom qoldirishga da'vat etuvchi she'rlarni keltiradi. Shu nuqtayi nazardan Hoji taxallusi bilan ijod qilgan Samarqand hokimi Hojibiy otaliq do'rmon zikrida sabt etilgan quyidagi bayt e'tiborga loyiq:

*Namonad davlatu iqbolu ro'zu shavkatu joh,
Bimonad nom naku yodgor, ey ogoh.*

Mazmuni: Ey, ogoh kishi, davlat va iqbol, shavkat va martaba o'tkinchidir, faqat yaxshi ot insondan yodgor bo'lib qoladi.

Abdulmo'minxon ijodidan namuna sifatida keltirilgan quyidagi ruboiyda she'r va ko'ngil, inson qalbi va ijod munosabati qalamga olingan:

*Az guftani she'r dil safoye yobad,
Shoir ba jahon na'shu namoye yobad.
Avsofi buton go'y, agar go'yi she'r.
To oinai dilat jiloye yobad.*

Mazmuni:

*She'r aytishdan ko'ngil safo topadi,
Shoir jahonda sha'shu namo topadi.
She'r aytsang go'zallar vasfini qil,
Dilingning oyinasi jilo topadi.*

Tazkirada shoirlar ijodidan misol sifatida keltirilgan yoki muallif ijodi namunalari bo'lgan she'rlarning asosiy qismi ishqiy mazmundadir. Bu hol o'sha davr adabiyotining xususiyati, ya'ni unda ishq mavzusining yetakchilik qilishi bilan izohlanadi. Shu bilan birga "Tazkirat ush-shuaro"dan ijtimoiy, falsafiy va axloqiy mazmundagi she'rlar ham o'rin olgan. Biz unda zulm va adolatsizlikni qoralovchi, ezgulikka da'vat etuvchi, go'zal insoniy fazilatlarini tarannum etuvchi baytlar, ruboiy va qit'alarni uchratamiz. Bir qator she'rlarda insoniylik, mehr-shafqat ulug'lanadi, targ'ib etiladi. Buni quyidagi baytlar misolida ko'rish mumkin:

*Shafqat nimayi iymonast,
Shafqat odati musulmonast.*

Mazmuni: shafqat – iymonning yarmi, shafqat – musulmonning odati;

*Har kiro rahmu mehriboni nest.
Z-odamiyat dar u nishoni nest.*

Mazmuni: kimda rahm va mehribonlik bo‘lmasa, unda odamiylikdan nishon yo‘qdir.

Muallif o‘z tazkirasida zikr etilayotgan adiblarning shaxsiyati, xarakter xususiyatlariga ham e’tibor qaratadi, ulardagi yaxshi fazilatlarni qayd etadi, kamchilik va qusurlarini tanqid qiladi, ayrim yomon, ijodkor sha’niga, odamiylikka to‘g‘ri kelmaydigan qilmishlarini fosh etadi. Masalan, shoir Duoiy zikrida uning tamagirligi, pulga o‘chligi haqida shunday yozadi: "Duoiyning tabiatida ta’magirlik shu qadar kuchli ediki, bir pul uchun ham qasida yozib berardi". Mutribiy ma’rakagirlikni, ya’ni odamlarni to‘plab, ularga she’rlar o‘qib berish va shu yo‘l bilan tilanchilik qilishni ham qoralaydi. Bunga misol sifatida shoir Ashrafiy haqida bitilgan so‘zlarni keltirish mumkin: "Ammo ma’rakagirlik va tilanchilik qilish uning olimlik va fozillik xislatlarini bekitgan edi".

Yuqoridagilardan xulosa qilib aytish mumkinki, "Tazkirat ush-shuaro" adabiyot tarixining muayyan davrini, o‘sha davrdagi adabiy hayot, adabiy jarayon hamda ularga xos xususiyatlarni o‘zida aks ettiruvchi muhim manba bo‘lib, o‘zida juda katta materialni jamlagan. Tazkiradagi ma’lumotlar, shoirlar va adiblar ijodidan keltirilgan namunalar ularning hayoti va faoliyatini, ijodini tadqiq etish, umuman, adabiyot tarixini yoritish nuqtayi nazaridan katta ahamiyatga molikdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. *Mutribiy Samarqandiy. Tazkirat ush-shuaro. – Toshkent: 2013.*
2. *Tazkiralari zikri. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2015.*
3. *Hasanxoja Nisoriy. Muzakkiri ahhob. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2009.*
4. *Bekchanov I. Mutribiy tazkiralari muhim adabiy manba. – Toshkent: Mumtoz so‘z 2009.*
5. *Alisher Navoiy. Majolis un-nafois. To‘la asarlar to‘plami. 10 jildlik, 9-jild. – Toshkent: G‘.G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa uyi, 2011.*